

Emlékezés Dessewffy Emilre (1814-1866), a Magyar Tudományos Akadémia elnökére

Remembering Emil Dessewffy (1814-1866), President of the Hungarian Academy of Sciences

Dessewffy Emil 1814. február 16-án született Eperjesen és 1866. január 28-án hunyt el Pozsonyban. A Magyar Tudományos Akadémia elnöke volt, korabeli szóhasználattal élve „előlülője”, 1855. április 17-től egészen haláláig. Elnökké választására - az első elnök, Teleki László halálát követően - egy nappal korábban, 1855. április 16-án került sor. Az Akadémia levelező tagjának 1843. október 7-én választották. Az MTA igazgatósági tagja tíz évvel később, 1853. március 16-án lett. 1858. december 10-én választották, mint már az MTA elnökét, az Akadémia tiszteleti tagjává. A tiszteleti taggá választás, mely a legmagasabb akadémiai tagsági forma volt, a tudományos munkásság elismerésének jele volt.

Említést érdemel, hogy bátyja, a kassai jogakadémián tanulmányokat folytató Dessewffy Aurél (1808-1842) szintén az MTA tagja volt. Őt levelező tagnak 1833. november 15-én választották meg.

Dessewffy Emil az ugyancsak konzervatív politikus, Dessewffy József gróf (1771-1843) és Sztáray Eleonóra grófnő harmadik fia volt. Mivel szülei Kassára költöztek, így tanulmányait is ebben a városban végezte. A latin nyelvet igen magas színvonalon már fiatal korában elsajátította. A latin auctorok írásait nagy figyelemmel tanulmányozta. Igen fiatalon, 13 éves korában Marcus Tullius Cicero több munkáját is lefordította magyar nyelvre.

A jog területén elsősorban az államtudományok, német szakkifejezéssel Staatswissenschaften, iránt mutatott érdeklődést. Tudományos pályája alakulására nagy hatással volt a szülői ház, melyet a kor hazai irodalmi és politikai életének jeles képviselői gyakran látogattak. Iskolai tanulmányai befejezését követően, ismereteinek bővítése céljából nyugat-európai országokban tett hosszabb tanulmányutat. Külföldi útjai során elsősorban közgazdasági és jogi-politikai tanulmányokat folytatott. Magyarországra visszatérve Szabolcs vármegyében, édesapja birtokainak egyikén, Büdszentmihályon (ma: Tiszavasvári) telepedett le. A családi uradalmon csaknem két évtizeden át mintaszerűen gazdálkodott.

A közügyek (res publica) iránt is már fiatal korában nagy érdeklődést mutatott. Szabolcs vármegye közgyűlésein rendszeresen aktívan részt vett. 1830-ban Teleki József gróf, Szabolcs vármegye alispánja, a vármegye tiszteletbeli jegyzőjévé nevezte ki. A magyar gazdasági egyesülettel is kapcsolatban állt, amelynek 1835. június 8-án tartott alakuló közgyűlésén választmányi taggá választották. 1835. május 1-jén feleségül vette báró Wenckheim Paulát, báró Wenckheim Béla (1811-1879), későbbi miniszter, majd a fúzió idején néhány hónapon át miniszterelnök testvérét. Házasságkötését követően igen gyakran látogatta a Pest-Budát, ahol rendszerint hosszabb időt töltött. Irodalmi munkássága is egyre szélesebb körben vált ismertté, különösen azt követően, hogy 1844-ben a Budapesti Híradó szerkesztését is átvette. Még ebben az évben Pestre költözött. A Budapesti Híradó lett a konzervatív párt legolvasottabb sajtóorgánuma, amelyet Dessewffy nagy szakmai hozzáértéssel szerkesztett.

Dessewffy Emil 1844 márciusában jelent meg első alkalommal a pozsonyi diétán, a felsőtábla ülésén. Mint a mérsékelt konzervatív párt kiemelkedő személyisége, a nyilvános tanácskozásokon politikai ellenfeleivel komoly küzdelmet folytatott. A vármegyei gyűléseken éppúgy, mint az országgyűléseken ugyanazokat az elveket képviselte, amelyeket az irodalomban. A kormány hathatós közreműködésével a nemesi adómentességet kívánta

megszüntetni, azaz a közteherviselést megvalósítani. Szándékában állt az úrbéri terhek megváltása is. Ezen felül az ország gazdasági, pénzügyi helyzete stabilizálásának érdekében rendezni kívánta a bankok és általában a hitelintézetek jogi helyzetét. Fontos kiemelnünk, hogy 1845. június 5-én a magyar gazdasági egyesület ismeretterjesztő és földművelési (földművelési) osztályának elnökéül választották. Még egy évvel a felsőtáblán való megjelenése előtt „Parlagi eszmék, igénytelen nézetek, szerénytelen tervek a függő kérdések és az országgyűlése körül” (írta egy conservatív. 1. füzet. Pest, 1843.) név feltüntetése nélkül publikált írásában foglalta össze politikai, az általa szükségesnek tartott reformokkal kapcsolatos nézeteit. Ezt a munkáját még ugyanebben az esztendőben Pesten – ugyancsak névtelenül – német nyelven is közzétette nyomtatásban.

Dessewffy Emil 1848/1849-ben nem vállalt politikai szerepet. Az 1849. március 4-én uralkodói rendelettel, pátenssel kiadott, a központosított és abszolutista állam megerteremtését célzó, Franz Stadion belügyminiszter és Felix von Schwarzenberg miniszterelnök által kidolgozott birodalmi alkotmány (Oktroyierte Märzverfassung) kibocsátása után, mely azonban nem lépett hatályba - bár ez vitatott a történészek és jogászok körében -, mivel bevezetését a szabadságharc befejezéséig elhalasztották és két évvel később, 1851. december 31-én (szilveszteri pátens) formailag is hatályon kívül helyezték, memorandumot nyújtott be a bécsi kormánynak, amelyben kifejtette, hogy az olműzti oktrojált alkotmány elfogadhatatlan a Magyar Királyság számára. Azt tanácsolta, hogy a harci cselekmények befejezését követően Magyarországon állítsák vissza az 1848 előtti rendi alkotmányt. Ez év májusában írásban közölte komoly aggályait, fenntartásait Alexander Bach igazságügyi miniszterrel, a Felix zu Schwarzenberg vezette kormány (1848-1852) tagjával, Bach tevékenysége miatt. 1850. májusban az uralkodóhoz emlékirattal fordult, amelyet rajta kívül 23 elvbarátja írt alá Magyarországnak az osztrák birodalomba történő beolvasztása (Gesamtmonarchie) ellen. Ezek a törekvései azonban eredménytelenek maradtak.

A neoabszolutizmus idején Dessewffy Emil sem megyei sem pedig országos szinten nem vállalt szerepet. Visszavonult büdszentmihályi birtokára. 1851-ben a magyar gazdasági egyesület újjászervezésénél működött aktívan közre. Mint az egyesület küldöttje vállalt aktív szerepet a vámkongresszusi országos bizottság munkájában.

Dessewffy Emil választmányi tagja lett az 1857-ben újjászervezett magyar gazdasági egyesületnek. Megválasztására a gazdasági egyesület november 16-án tartott közgyűlésén került sor. Elnöke volt továbbá az alsó-szabolcsi Tisza-szabályozó társulatnak. Az országos magyar gazdasági egyesületben Dessewffy Emil komoly érdemeket szerzett a földbirtokhitel rendezése és a Magyar Földhitelintézet létrehozásában, melynek megalakulásakor annak első elnökévé is választották. Említést érdemel, hogy fia, Dessewffy Aurél (1846-1928), aki a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja volt (megválasztására az MTA 1883. május 19-én tartott ülésén került sor), a Magyar Földhitelintézet igazgató-elnöke lett 1887-ben. Jelentős 1847-ben Pesten publikált „A magyar vám- és kereskedési ügy és annak végeligazítási módja” című munkája.

Az 1842-ben, Budán publikálta „Alföldi levelek”, teljes címén „Alföldi levelek és néhány toldalék” című írását. 1839-1840-ben a Századunk című politikai folyóiratban közölt, levélformában írt cikkeinek válogatását közli, melyek elsősorban a kor vitás kérdéseivel foglalkoznak, így a rendezetlen úrbéri kérdést, így az örökváltság és jobbágyfelszabadítás kérdését, a folyószabályozás és az infrastruktúra fejlesztésének problémakörét, valamint a pénzügyintézetek felállításával összefüggésben a pénzügyeket. Említést érdemel, hogy a gyűjteményes kötet tartalmaz három, még a kiadás előtt írt függelék (appendix) is a levelek

közé ágyazva. Ezekben a levelekben részletesebben elemzi a másutt is tárgyalt témákat. Ugyancsak ezekben a levelekben reflektál az azok megírása óta eltelt fejleményekre. Dessewffy a munkát Deák Ferencnek ajánlja, míg a levelek a Századunk és a Hírnök című ikerlapok meg nem nevezett szerkesztőjének vannak címezve. Dessewffy Emil a levelekkel csupán a társadalmi vitát kívánja élénkíteni, utalva arra, hogy a törvényhozást átfogó társadalmi vitának kell megelőznie, melynek a sajtóban kell helyet biztosítani, így maga is legalább közzéteszi álláspontját.

Az alkotmány visszaállítására irányuló mozgalmaknak Dessewffy Emil volt a konzervatív politikusok körében legaktívabb képviselője. I. Ferenc József második, 1857-ben sorra kerülő magyarországi látogatása, körútja alkalmával az uralkodóhoz intézett, 131 világi és egyházi személy által aláírt memorandumot is ő szerkesztette. 1860 szeptemberében föderatív birodalmi struktúrát javasolt, miként ez Deák Ferenc nyomtatásban is közzétett beszédei alapján jól rekonstruálható.

A Budapesti Híradó, melynek elődje az 1841-ben alapított Világ című lap volt, főszerkesztője, korabeli szóhasználattal élve „lapvezére” volt 1844. július 2-től 1847. november 8-ig. A lapnak azonban Szenvey József, aki 1842 és 1844 között a Világ szerkesztői teendőit látta el, volt valódi, tényleges szerkesztője. Dessewffy Emil politikai tárgyú cikkei, amelyek 1830-tól 1848-ig a hírlapokban megjelentek, vonatkozik ez elsősorban a nemzetgazdasági kérdésekkel foglalkozó munkáira, méltó helyet foglalnak el irodalmunkban. A forradalom és szabadságharc leverését követően német lapokban védte a konzervatív politikát. Említést érdemel, hogy a bécsi Lloydban (1850. 72. 74. 80. szám) jelent meg három részletben politikai cikksorozata „Sendschreiben des Grafen Emil Dessewffy an den Lloyd über die ungarische Bewegung” címmel. Foglalkozott Ausztria, pontosabban az osztrák örökös tartományok (österreichische Erbländer vagy Erblände) pénzügyi helyzetével is magyar és német nyelven egyaránt közzétett munkáiban. (Dessewffy Emil: A fenforgó ausztriai kérdésekről. Bécs, 1856. - németül: Ueber die schwebenden österreichischen Finanzfragen. Pest, Wien und Leipzig, 1856.).

Az Ausztriára nézve a porosz-osztrák-olasz háború során szerencsétlenül végződött lombardiai hadjárat után, a magentai és solferinói csatavesztést, a villafrancai fegyverszünet megkötését követően, 1859-ben tervet dolgozott ki, amelyben a monarchia újjáalakításának feltétlen szükségességét fogalmazta meg. Megállapította továbbá a követendő elveket és a cél eléréséhez vezető utat is kijelölte. Dessewffy Emil eszméi alapján, de tervének gyökeres megváltoztatásával készült az 1860. október 20-án kibocsátott Októberi Diploma (Oktoberdiplom).

Dessewffy Emil a következő évben, 1861-ben tagja volt az országgyűlésnek, mint Pozsony város képviselője. Az országgyűlésen a Felirati Párt egyik meghatározó képviselője volt. Nagy figyelemmel kísért országgyűlési beszédei Dessewffy Emilt mint nagyformátumú államférfit jelenítik meg a legszélesebb hazai közvélemény előtt. Az országgyűlést, annak 1861. augusztus 8-án tartott ülését követően, augusztus 22-én Ferenc József feloszlatta és 1865-ig nem hívta ismét össze. Dessewffy Emil a birodalmi kancellárnak kinevezett Anton von Schmerling nevével fémjelzett provizórium éveiben, az ún. provizórium bevezetésére 1861 novemberében került sor, társadalmi úton igyekezett előmozdítani az ország alkotmányos és gazdasági helyzetének javulását. A Felirati Párthoz csatlakozva támogatta a kiegyezés megkötését. Kiemelkedő érdemei voltak a földhitelintézet létrejöttében. Kortársai körében a provizórium idején általában tekintélynek és közmegebecsülésnek örvendett.

Az 1858-1860-as években Dessewffy Emil komoly szerepet vállalt abban, hogy a nemzet kiemelkedő figyelemmel volt a Magyar Tudományos Akadémia iránt. Elsősorban neki köszönhető, hogy az Akadémia székháza felépülhetett, korábban ugyanis az Akadémia szerény körülmények között, bérelt helyiségekben folytatta működését. 1859 végén a Magyar Tudományos Akadémia alaptökéjének gyarapítása valamint az Akadémia székházának építése érdekében országos mozgalmat szervezett. Adakozásra szólította fel az uralkodót, az uralkodó ház tagjait, a magyar arisztokráciát és a magyar társadalmat. Az új palotában a Magyar Tudományos Akadémia 1865. december 11-én tartotta első ülését, melyen az elnök betegsége miatt nem lehetett jelen. Dessewffy Emil nagyon alaposan előkészített megnyitó beszédét báró Vay Miklós (1802-1894), az MTA igazgatósági tagja – az 1858-ban elfogadott alapszabály értelmében az igazgató tag elnevezése „igazgatósági tag” – olvasta fel távollétében. Dessewffy Emil érdeme továbbá az Esterházy-képtárnak Bécsből Pestre történő szállítása és a Nemzeti Múzeum épületében való elhelyezése. Nevéhez fűződik továbbá az országos Kazinczy-ünnepélynek a megszervezése 1859-ben.

Dessewffy Emil a Magyar Tudományos Akadémia elnökeként foglalkozott az Akadémiának a hazai politikai rendszer reformálásában betöltendő szerepével. Ezek a beszédei halálát követően nyomtatásban is megjelentek (Dessewffy Emil: A magyar tud. akadémia és nemzetiségünk feladatai. Pest, 1866. (Két akadémiai beszéd).

A Magyar Tudományos Akadémia Dessewffy Emil emlékének megörökítése céljából 1867. január 28-án gyászünnepélyt rendezett. A gyászünnepélyen Eötvös József (1813-1871), az akadémiai elnökségben utóda mondott emlékbeszédet. A beszéd a következő esztendőben „Néhai gr. Dessewffy Emil elnök emlékezete” címmel (Pest, 1867.) nyomtatásban is megjelent.

Válogatott irodalom

Dénes Iván Zoltán: Egy mítosz születése. Lónyay Menyhért visszaemlékezése Dessewffy Emilre. In: Az önrendelkezés érvényessége. Budapest, 1988. 169-195. old.

Dénes Iván Zoltán: Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Budapest, 1989.

Dénes Iván Zoltán: Liberális kihívásra adott konzervatív válasz. Budapest, 2008.

Dénes Iván Zoltán: Conservative Ideology in the Making. Budapest-New York, 2009.

Thomas Simon: „Ius publicum” im 19. Jahrhundert: die Bedeutung des „Historischen Staatsrechts” und des „staatsrechtlichen Arguments” in den Ländern der Habsburger Monarchie. Prävnehistorické studie 46 (2016) 127-151. old.

Vaderna Gábor: Dessewffyék. A konzervativizmus három útja. Századok 151 (2017) 481-498. old.

Velkey Ferenc: Egy reformkori baráti-politikai szövetség és próbája. Századok 51 (2017) 513-536. old.

Völgyesi Orsolya. Gróf Dessewffy Emil és az 1843-44. évi országgyűlés. Századok 151 (2017) 499-512. old.

Wilhelm Brauner: Neues zum österreichischen Oktoberdiplom 1860. Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte (ZNR) 39 (2017) 107-110. old.

Hamza Gábor egyetemi tanár, (Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja

Email: gabor.hamza@ajk.elte.hu